

In: Carla Wijers e.a. (Red.), **Tussen aanpassing en verzet. Vrouwen voor het voetlicht 1929-1969**. Culemborg, Uitgeverij Lemma, 1989, pp. 187-193.

Een erflaatster in verzet. Joke Smit en het Nederlands feminisme¹

Joke Smit

'Ze had iets te melden en ze was nog lang niet uitgedacht, maar ze moest dood'.²

Joke Smit werd geboren op 27 augustus 1933 te Utrecht. Ze groeide op als oudste kind in een christelijk (Nederlands Hervormd) onderwijzersgezin. In 1958 deed ze het doctoraal examen Franse taal- en letterkunde. Tot 1962 gaf Joke Franse les op middelbare scholen. Daarna was ze journalistiek bezig, onder meer als recensente van *NRC* en *Parool*. Tevens was ze redacteur en redactiesecretaris van het literaire tijdschrift *Tirade*.

Van 1956-1974 was Joke gehuwd met Constant Kool; ze kregen twee kinderen. Van 1967 tot haar dood op 19 september 1981

was ze als wetenschappelijk hoofdmedewerkster verbonden aan het Instituut voor Vertaalkunde van de Universiteit van Amsterdam. De laatste jaren van haar leven werkte Joke aan een proefschrift over structurele verschillen tussen het Frans en het Nederlands.

Wat zeggen deze gegevens? Het betreft hier een levensloop van een vrouw die niet representatief is voor de meesten van haar seksegenoten. Maar weinigen immers, zeker van haar generatie, bereikten een maatschappelijke status zoals hierboven geschetst. Ongetwijfeld is hiervoor een dosis verzet nodig geweest tegen de bestaande maatschappelijke norm – in de jaren zestig nog sterk aanwezig in Nederland – dat gehuwde vrouwen niet behoorden te ‘werken’. Van de andere kant lijkt deze levensloop op het eerste gezicht niet dermate uitzonderlijk, dat ze uitlokt tot nadere bespreking.

Opmerkelijk wordt het evenwel, als we deze gegevens combineren met die andere kant van het bestaan van Joke Smit, de kant waaraan ze haar bekendheid ontleent, namelijk haar activiteiten in het kader van het feminisme. Het is ongelooflijk, wat deze vrouw met name in de laatste veertien jaar van haar helaas korte leven heeft gedaan. Ze was de moeder en in niet geringe mate een motor van de Nederlandse tweede feministische golf. Met haar inmiddels overbekende artikel in *De Gids* over ‘Het onbehagen bij de vrouw’ (1967) gaf ze het startsein voor de nieuwe feministische beweging, die haar organisatorisch begin vond in de mede door Joke Smit opgerichte Actiegroep Man-Vrouw-Maatschappij (MVM) (1968).

In ‘Het onbehagen’ stelde ze de achterstand van vrouwen op mannen aan de kaak. Sleutel voor de door haar gesignaleerde achterstand vormde de toenmalige huwelijksvorm die (Nederlandse) vrouwen in een afhankelijke positie ten opzichte van mannen plaatste en hen opzadelde met een dubbele boodschap: Enerzijds moesten zij zich wel voorbereiden op een maatschappelijk bestaan, anderzijds waren vrouwen van jongsaf aan doordrongen van de waarschijnlijke tijdelijkheid van hun maatschappelijke activiteiten. Hen was gedurig bijgebracht, dat huwelijk en moederschap hun eindbestemming zouden zijn.

Volgens een enquête had 34% der getrouwde vrouwen graag een betaalde baan. De oplossing die Joke Smit voor dit probleem aandroeg, ging in de richting van algemene arbeidstijdverkortung. Hierdoor zou het ‘voor echtparen gemakkelijker

zijn kinderen te combineren met een volwaardige werkkring³. Het principe van herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid over mannen en vrouwen – waarvan Joke Smit hier een eerste aanzet gaf – zou een centraal punt worden in het Nederlandse tweede-golf-feminisme. Hetzelfde gold voor het recht van vrouwen op een abortus als ze dat zelf wilden. Ook hiervoor pleitte Joke in dit artikel⁴.

Betekenis

Behalve in MVM was Joke actief in de Amsterdamse gemeenteraad als lid van de PvdA-fractie (1971) en oefende ze op landelijk niveau invloed uit op het partijbeleid en op dat van de vrouwenorganisatie binnen de PvdA, de Rooie Vrouwen. Ze geloofde in veranderingen met behulp van de overheid en was derhalve een belangrijk initiatiefneemster van het emancipatiebeleid, dat circa 1974 van de grond kwam. Tevens stimuleerde ze het scholings- en vormingswerk onder vrouwen. Daarnaast liet ze zich ook in de vakbeweging niet onbetuigd. Tot slot van deze opsomming – die niet pretendeert volledig te zijn – kan nog worden vermeld, dat Joke ook meedraaide in de praatgroepenbeweging van de jaren zeventig⁵.

Het lijkt mij echter toe, dat de betekenis van Joke Smit vooral gelegen is in haar theoretische kwaliteiten. Joke was een denkster. Ze had een visie, die ze op eigen kracht vormde, nadat ze kennis had genomen van ideeën van anderen. En ze schroomde niet haar meningen te ventileren, ook als die dwars tegen de heersende opvattingen ingingen. In die zin was haar hele levenshouding er één van verzet. Dit richtte zich tegen de ongelijkheid tussen de seksen, die op velerlei gebied – arbeid, onderwijs, politieke macht, seksualiteit, cultuur, om enkele hoofdterreinen aan te duiden – in het nadeel van vrouwen uitwerkte.

Maar haar verzet richtte zich bijvoorbeeld ook tegen de modieuze houding van haar feministische zusters, die zich in de tweede helft van de jaren zeventig teveel naar haar smaak afwendden van de noodzakelijke politieke machtsvorming en eenzijdig het accent legden op het proces van bewustwording van de achterstelling en onderdrukking van vrouwen; een proces dat onder meer plaatsvond in de praatgroepen⁶. Joke's bij tijd en wijle provocerende ideeën vonden doorgaans na enige tijd toch gehoor in de feministische beweging, omdat ze

zo'n aanzien genoot – en natuurlijk omdat haar denkbeelden vaak zo juist waren.

Haar houding van verzet valt niet los te zien van Joke's rotsvaste overtuiging, dat de omstandigheden veranderbaar waren. In deze mening stond ze niet alleen – het ging hier om een breed gevoelen in de jaren zestig en zeventig⁷ – maar Joke deelde haar wel in heel sterke mate. 'Joke was bezeten' zeggen enkele vrouwen uit MVM die haar hebben gekend. Ze was ook dominant – schreef bijvoorbeeld briefjes aan het bestuur van MVM (nadat ze er zelf niet meer inzat) over wat er moest gebeuren – hetgeen weleens irritatie wekte⁸. Haar grote innerlijke 'push' (drang) zal bijgedragen hebben aan het charisma dat Joke had. Met name binnen MVM en de Rooie Vrouwen in de PvdA werd ze op handen gedragen, maar ook daarbuiten genoot ze veel respect.

Zakelijke instelling

Joke was geen begenadigd spreekster, maar kon wel heel goed schrijven. Haar artikelen lezen 'als een trein' en dwingen bewondering af vanwege hun mooie stijl. Zoals veel zaken die gemakkelijk lijken vanwege hun schijnbare eenvoud, wekken haar stukken op het eerste gezicht de indruk op een achternamiddag in elkaar gedraaid te zijn. Niets is minder waar. Joke deed juist lang over haar artikelen⁹. De erin verwoorde denkbeelden ontleenden hun originaliteit mede aan haar vermogen tot scherp waarnemen en het gebruik van een flinke dosis gezond verstand.

De zakelijke instelling van Joke bleek uit het feit, dat ze gemakkelijk kritiek kon incasseren – 'als het niet goed was, moest het anders'¹⁰ – op haar stukken. Tevens vormde deze instelling een basis voor haar politieke keuze voor parlementair gerichte organisaties als MVM en de Partij van de Arbeid. Dezelfde zakelijke instelling deed haar tegen het eind van haar leven pleiten voor de oprichting – na een gedegen fase van voorbereiding – van een feministische partij, waaraan feministen van uiteenlopende vrouwenorganisaties en politieke partijen zouden deelnemen: samenwerking boven tweedracht¹¹.

Inmiddels is duidelijk, dat het idee van de feministische partij (vooralsnog?) weinig levensvatbaar is in Nederland, al zijn er

pogingen aan de gang een dergelijke partij van de grond te trekken¹². De oproep van Joke heeft wel geresulteerd in de oprichting van een soort informele 'vrouwenfractie' in de Tweede en Eerste Kamer, het zogeheten *Kamerbreed Vrouwenoverleg*¹³.

Zakelijkheid en gedrevenheid hadden tot gevolg, dat er in gesprekken met collega's en bekenden weinig gelegenheid was voor aandacht voor de persoonlijke levenssfeer, tot ze merkte, dat er iets ernstigs met iemand aan de hand was. Dan betuigde ze wel-gemeend ('meid, wat rot voor je'¹⁴) haar medeleven en schroomde niet zondig een stevige helpende hand te bieden¹⁵.

Privé heeft Joke het niet gemakkelijk gehad. Begin jaren zeventig had ze een relatie met een vrouw die tot verdriet van Joke stuk ging. Bovendien liep in 1974 haar huwelijk op de klippen. Tegen het eind van haar leven werd ze geplaagd door schuldgevoelens, omdat ze meende haar kinderen te weinig aandacht te hebben gegeven. Niet te ontkennen valt, dat er inderdaad een zekere strijdigheid zit in haar ideeën over noodzakelijkheid van algemene arbeidstijdverkorting en haar praktijk van een volledige universitaire baan in combinatie met haar feministische activiteiten.

Joke was ook streng voor zichzelf. Zelfs in het laatste jaar van haar leven, waarin ze te lijden had van de slopende ziekte longkanker, gunde ze zich nauwelijks ontspanning. Het feministische karwei moest geklaard. Marijke Harberts – een goede vriendin die een boekje heeft geschreven over het stervensproces van Joke – stelt de vraag, of ze zo vroeg is gestorven, omdat ze altijd zo hard heeft gewerkt. Wie zal het zeggen? In ieder geval heeft Joke zich ook tegen haar ziekte en naderend sterven tot het laatst toe verzet. De dood kon ze echter niet overwinnen. Maar tot het einde toe bleef Joke 'autonoom' en 'moedig'¹⁶.

Ed van Thijn, vooraanstaand lid van de PvdA, maakte bij het overlijden van oud-premier en partijgenoot Den Uyl (eind 1987) de opmerking, dat deze hoorde tot de 'erflaters' van onze beschaving. Het is misschien nog te vroeg om de betekenis van Joke Smit voor het Nederlands feminisme geheel in te schatten, maar het lijkt mij niet te boud gesproken om haar ook tot de categorie 'erflaters' te rekenen¹⁷.

Noten

- 1 Volgens *Van Dale* is een erflater een persoon die enig bezit als erfenis nalaat. In dit geval moet aan een geestelijke, culturele erfenis worden gedacht. De term is ontleend aan een bekend boek van de historici Jan en Annie Romein, *Erflaters van onze beschaving*. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen, (Amsterdam, 1938), Eerste druk.
- 2 Marijke Harberts, *Afscheid van Joke Smit*, (Amsterdam, 1987), blz. 72.
- 3 J.E. Kool-Smit, 'Het onbehagen bij de vrouw' (1967), in: Joke Smit, *Er is een land waar vrouwen willen wonen*. Teksten 1967-1981, (Amsterdam, 1984), met name blz. 41.
- 4 Ibidem, p. 31. Zie ook Anneke Ribberink, *Feminisme* (Serie Politiek Veelstromenland) Stichting Burgerschapskunde, (Leiden, 1987), blz. 37.
- 5 Joke Smit, *Er is een land*, pp. 9-14 (Ter inleiding).
- 6 Joke Smit, 'Is het feminisme tén dode opgeschreven?', in: *Tien over tijd 1968-1978* (Aktiegroep Man Vrouw Maatschappij), (Den Haag, 1978), blz. 50-76. Praatgroepen bestaande uit acht tot twaalf vrouwen waren bedoeld om vrouwen bewust te laten worden. Door over eigen ervaringen te praten en over die van andere vrouwen bleek veel privé-problematiek gemeenschappelijke problematiek te zijn, veroorzaakt door maatschappelijke opvattingen en structuren. Vandaar dat de slogan werd gehanteerd: 'Het persoonlijke is politiek'. Ribberink, *Feminisme*, blz. 42.
- 7 Zie hiervoor Anneke Ribberink, 'De spanning tussen gelijkheid en verschil. Twintig jaar feminisme in Nederland', in: *Socialisme en Democratie*, mei 1988, blz. 149.
- 8 Interview met begeleidingsgroep geschiedschrijving MVM (Leden: Binky Berger, Pim van Oostrum, Els Ruyzendael, Rosalien Schenk).
- 9 *Hervormd Nederland*, XIIIV, 38, 20 september 1986, blz. 15.
- 10 Harberts, blz. 35.
- 11 Joke Smit, 't Kan helaas niet zonder vrouwenpartij'. Een interview door Hedy d'Ancona, *Opzij*, XI, 9 september 1981, blz. 6-11.
- 12 Enkele maanden na de afronding van dit artikel, op 8 maart 1989, trad de eerste Vrouwenpartij in de openbaarheid.
- 13 Zie hiervoor onder meer: Anneke Visser, 'Kamerbreed Vrouwenoverleg: een informeel vuistje met een beetje macht', in: *Opzij*, XII, 4, april 1984, blz. 22.25.
- 14 't Kan helaas niet zonder vrouwenpartij, a.w.

15 Harberts, blz. 25.

16 In de woorden van Jeroen de Wildt, haar partner gedurende de laatste jaren van haar leven. Zie Harberts, blz. 113 en 7, 38, 41, 83, 90, 91.

17 *Vrij Nederland*, 9 januari 1988.